

OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ – KAKO POBOLJŠATI UČINAK NA ŽIVOTNU SREDINU U ŠKOLAMA

PRAKTIČNI PRIRUČNIK ZA PREDAVAČE

Izdavač

Inicijativa za reformu obrazovanja u jugoistočnoj Evropi

Dečanska 8a, 11000 Beograd, Srbija

www.erisee.org, office@erisee.org

Autor

Ermelinda Mahmutaj

Uređivač

Tina Šarić

Za izdavača

Tina Šarić

Objavljeno

Maj, 2024.

Prevod

Idioma

Deligradska 14, Beograd, Srbija,

idioma.rs, office@idioma.rs

ISBN-978-86-82886-02-0

Sadržaj

Predgovor	4
Uvod	5
Održivi razvoj	6
Ključne istorijske prekretnice održivog razvoja	7
Ciljevi održivog razvoja – 17 ciljeva za transformaciju našeg sveta	9
Održivi evropski put do 2030. godine.....	10
Ključni principi održivosti.....	11
Održivost i obrazovanje: koncepti i strategije	12
Obrazovanje za održivi razvoj	12
Zašto treba sprovoditi edukaciju o održivom razvoju?	14
Na koji način treba sprovoditi edukaciju o održivom razvoju?	15
Škole – nezamenljive jedinice pismenosti u oblasti životne sredine	16
Škole kao modeli održivosti – koraci ka eko-školi	17
Kompetencije predavača u obrazovanju za održivi razvoj	18
Razvoj i aktivnosti/strategije OOR za vašu školu	20
Integrišite principe cirkularne ekonomije u svoju inicijativu za zelene škole	31
Unutrašnja revizija škole o podizanju održivog društva	33
Zaključak	35
Literatura	36
Aneks 1: Igra Ubrati ili ne ubrati?	40
Aneks 2: Obrazac eko-mape	42
Aneks 3: Kontrolna lista za podizanje održivog društva	44

Predgovor

Praktični priručnik „Obrazovanje za održivi razvoj – kako poboljšati učinak na životnu sredinu u školama“ je osmišljen kao korisno sredstvo i struktura za sve predavače u osnovnom i srednjem obrazovanju, formalnog, neformalnog i informalnog tipa, kao i za druge obrazovne usluge povezane sa radom škola (eksterni evaluatori, stručne službe pedagoga i psihologa i drugi), kako bi omogućili integraciju komponenti i vrednosti obrazovanja za održivi razvoj u svoje škole, nezavisno od početnog nivoa škole, lokacije škole ili njenog društveno-ekonomskog i kulturnog okruženja.

Ovaj priručnik pruža praktični niz aktivnosti kompleksnom, dinamičnom, međusektorskom i ambicioznom „Pristupu na nivou cele škole“ za poboljšanje učinka i ekološkog otiska škola sa konačnim ciljem da se poboljša učenje, ponašanje i dobrobit učenika i da se oforme odgovorni građani za održivu budućnost.

Sadržaj se zasniva na edukativnoj igri iz oblasti životne sredine „Ubrati ili ne ubrati“ o zelenoj etici koja se bavi rešavanjem naših unutrašnjih sukoba između konzumerizma i održivog futurizma. Igra savršeno odgovara principima koji su sadržani u svakom odeljku ovog Priručnika i uz praktični pristup nudi teme za razmišljanje.

Priručnik vodi čitaoca kroz ključne tačke globalnih opredeljenja za održivost i ambicioznu Agendu za održivi razvoj do 2030. godine zajedno sa njenih 17 ciljeva održivog razvoja, uz redovno ukazivanje i naglašavanje nezamenljive uloge škola u kvalitetnom obrazovanju, obrazovanju za održivi razvoj i u ekološkoj pismenosti. Priručnik ne čini obrazovanje za održivi razvoj lakim, ali ga čini realističnim i samim tim izvodljivim.

Kroz ovaj Priručnik, predavač se smatra pokretačem celokupne prakse za poboljšanje učinka na životnu sredinu u školama i na pravilan način se savetuje o kompetencijama koje su potrebne u obrazovanju za održivi razvoj. Iako Priručnik daje predavaču informacije o tome šta treba da uradi, kao i obrazloženje o značaju određene aktivnosti, više razrađuje praktične aspekte kako to uraditi, naročito imajući u vidu realne okolnosti i sastav svake škole. Koraci i savetodavne napomene upotpunjuju okvir o tome kako da se razvije strategija škole za održivo obrazovanje iz oblasti životne sredine, i ono što je veoma važno, ali se često uzima zdravo za gotovo, da se redovno proverava kako školski program iz oblasti životne sredine doprinosi održivom društvu.

Ukratko, nadamo se da ćemo kroz ovaj Priručnik inspirisati što veći broj vas da započne domino efekat zelenih škola na Zapadnom Balkanu i Republici Moldaviji. Biće nam drago da dobijemo vaša pitanja i povratne informacije o priručniku i sa zadovoljstvom ćemo podržati vaše inicijative za zelene škole! Želimo vam puno sreće i uspeha!

Uvod

Da li ste ikada igrali igru „Ubrati ili ne ubrati“? Radi se o bezbrojnim pitanjima koja sebi postavljamo baš u trenutku kada vidimo prelep cvet sa ogromnom željom da ga uberemo sa zemlje i da bude naš. Igra se odnosi na zelenu etiku i njen krajnji cilj je da shvatimo vrednost našeg poteza. Da li je vredno ili nije? Gde nas to dovodi, kako nam se vraća, a šta gubimo, dok stalno razmišljamo o tom cvetu?

Kao ljudska bića, tu igru možemo lako da povežemo i primenimo u svakodnevnim životnim odlukama i budućim projekcijama blagostanja, ali prvo moramo da saznamo i naučimo više o tome. Ako zastanemo na trenutak i prisetimo se naše istorije, kada smo tu igru učinili popularnom?

Masovna industrijalizacija i urbanizacija tokom 60-ih i 70-ih godina je iznedrila mobilizaciju ljudi radi zaštite životne sredine. Od tog trenutka je prošlo samo pola veka ulaganja napora da se reši pitanje kontaminacije vode, vazduha i zemljišta izazvane neregulisanim ekonomskim razvojem, što je istovremeno izazvalo uzbunu zbog krize javnog zdravlja. Prvi Dan planete Zemlje je organizovan 22. aprila 1970. godine kako bi se skrenula pažnja javnosti na pretnje po životnu sredinu, a uz ovaj javni pokret, doneti su važni i značajni zakoni za očuvanje životne sredine i kontrolu zagađenja.

Do kraja 1980-ih godina, ovaj pokret za zaštitu životne sredine se više fokusirao na globalna pitanja o kojima je moglo da se raspravlja na nacionalnom nivou, ali koja su mogla da se reše samo putem međunarodne diplomatije. *Bilo je vreme za globalnu koordinaciju!* Globalne obaveze i koordinacija povezane sa kontinuiranim lokalnim aktivnostima i disciplinama u oblasti životne sredine su oblikovale ono što je danas „Moderni pokret za zaštitu životne sredine“. On više ne predstavlja samo brigu sektora proizvodnje o upravljanju prirodnim resursima za budući razvoj, već predstavlja pokret potrošača koji zahteva čistu, bezbednu i lepu životnu sredinu kao deo višeg životnog standarda. Podržan je od strane pokreta globalnog angažovanja za održivi razvoj.

Održivi razvoj

Održivi razvoj predstavlja razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe. (Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj, Izveštaj Brundtland, Naša zajednička budućnost, 1987.).

Pojam je definisan još 1987. godine i služi kao vodilja u ovoj oblasti čak i danas. Održivi razvoj nije nepromenljivo stanje harmonije, već proces promena u kome se eksploatacija resursa, pravac investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promene usklađuju, kako sa budućim, tako i sa sadašnjim potrebama. Ovaj proces nije jednostavan i neophodno je da se naprave neki bolni izbori, imajući na umu da opstanak naših društava i naše zajedničke planete zavisi od sveta koji je održiviji.

Da bi se ovaj napredak postigao, od suštinske važnosti je da se usklade tri ključna elementa: ekonomski rast, socijalno uključivanje i zaštita životne sredine. Ovi elementi su međusobno povezani i svi su od presudnog značaja za dobrobit pojedinaca i društava (sl. 1).

Figure 1. Three Visual Representations of Sustainable Development: Pillars, Circles, Interlocking Circles

A. Pillars

The three pillars of sustainable development

http://www.vda.de/en/service/jahresbericht/aut02002/auto-umwelt/u_3.html

B. Concentric circles

<http://www.sustainablecampus.cornell.edu/sustainability-intro.htm>

C. Overlapping Circles

The three pillars of sustainable development, from left to right, the theory, the reality and the change needed to better balance the model

<http://www.iucn.org/programme/>

Slika 1: Tri vizuelna prikaza održivog razvoja (IUCN, 2006): stubovi, krugovi i međusobno povezani krugovi (pristup ugnežđivanja): Šematski prikaz sa ugnežđenim elipsama naglašava hijerarhiju dimenzija, stavljajući životnu sredinu kao osnovu za druge dve.

Ključne istorijske prekretnice održivog razvoja

Mnogo je trenutaka koji ulaze u istoriju globalnog opredeljenja za postizanje održivog razvoja. Ističemo one koje se najviše pamte i predstavljaju prekretnice i/ili važna dostignuća na kojima su izgrađeni planovi i budući ciljevi za održivu planetu:

1972. – Konferencija UN o čovekovom okruženju

- Dovodi u prvi plan veze između pitanja u oblasti životne sredine, ekonomskih i društvenih pitanja po prvi put na ovom nivou, što je podstaklo stvaranje Programa UN za zaštitu životne sredine.
- Naglasak događaja na pitanja u oblasti životne sredine označava značajan i trajni pomak u posleratnim razgovorima o međunarodnom upravljanju.

Gro Harlem Brundtland

Norwegian politician.
 First female Prime Minister of Norway (1981–1986)
 Director-General of the World Health Organization (1986 to 2003)
 Chair of the World Commission on Environment and Development (WCED), which released the Brundtland Commission in 1987
 Submitted report on *Our Common Future* in 1987

1987. – „Izveštaj Brundtland” definiše održivi razvoj

- Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj (WCED) je objavila svoj izveštaj *Naša zajednička budućnost*, poznat i kao *Izveštaj Brundtland*
- Među mnogim ključnim elementima je definicija održivog razvoja koja nastavlja da usmerava rad u ovoj oblasti i danas.

1988. – Osnovan je međuvladin panel za klimatske promene

- Novi interfejs nauke i politike koji okuplja naučnike o klimi i vladine zvaničnike.
- Izveštaji o proceni pružaju ključne informacije o stanju ublažavanja klimatskih promena, adaptacije i ranjivosti na klimatske promene, kao i o osnovnoj nauci o samim klimatskim promenama.

1992. – Samit o Zemlji u Riju usmerio je pažnju ka održivom razvoju

- Označava prvi međunarodni pokušaj izrade akcionih planova i strategija za pomeranje ka održivijem obrascu razvoja – *usvojena Agenda 21*.
- Pojavile su se Okvirna konvencija UN o klimatskim promenama (UNFCCC), Konvencija UN o biološkoj raznovrsnosti i Konvencija UN za borbu protiv dezertifikacije

1997. – Strane UNFCCC su usvojile Kjoto Protokol

- Obavezuje samo razvijene privrede i postavlja ciljeve za smanjenje emisija
- Posebno uvodi koncept „zajedničke, ali diferencirane odgovornosti i sposobnosti“ za rešavanje tereta klimatskih promena

2000. – Države članice UN su usvojile Milenijumsku deklaraciju

- Postavljena je agenda koja se kreće od borbe protiv gladi, degradacije životne sredine i siromaštva, do poboljšanja pristupa osnovnim resursima kao što je voda.
- Osam Milenijumskih razvojnih ciljeva (MRC) iz Deklaracije je vodilo međunarodnu razvojnu politiku 15 godina.

2002. – Svetski samit o održivom razvoju

- Svetski lideri i vladini zvaničnici se sastaju da usvoje političku deklaraciju i prateći akcioni plan za rešavanje pitanja koja se kreću od biodiverziteta preko energije do poljoprivrede, pokrećući mnoga pitanja koja se odnose na pravila Svetske trgovinske organizacije (STO) i druge međunarodne sporazume, kao što je Kjoto Protokol.

2012. – Konferencija Rio+20

- Poznata kao Konferencija UN o održivom razvoju.
- Usvojena je izjava o „Budućnosti koju želimo“, pripremajući podlogu za proces izrade razvojne agende za period nakon 2015. godine kada prođe rok za postizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva.

2015. – Usvojen je Pariski sporazum UN o klimatskim promenama

- Prvi univerzalni sporazum o klimi: održavanje temperature ispod 2 i održavanje povećanja temperature do 1,5. Razvijene zemlje preuzimaju vođstvo, zemlje u razvoju dobijaju novac za smanjenje emisija. Istorijska prekretnica koja predstavlja početak puta.
- Ne čini sve srećnim; ipak, to je veliki skok za čovečanstvo.

2015. – Usvojena je Agenda za održivi razvoj do 2030. godine

- Usvajanje Agende za održivi razvoj do 2030. godine sa njenih 17 ciljeva održivog razvoja i 169 zadataka predstavlja jednoglasno opredeljenje za okončanje siromaštva, borbu protiv nejednakosti i nepravde i rešavanje pitanja klimatskih promena.
- Ovo opredeljenje je unelo globalni zamah u međunarodni, nacionalni i podnacionalni rad u pogledu održivosti.

2022. – Skupština UN za životnu sredinu je započela pregovore o Sporazumu o suzbijanju zagađenja plastikom

- Usvojene su odluke da se pregovara o Sporazumu o suzbijanju zagađenja plastikom, da se uspostavi naučno-politički panel za hemikalije i otpad—i još mnogo toga, usred zabrinutosti zbog „trostruke planetarne krize“ klimatskih promena, gubitka prirode i biodiverziteta i zagađenja.

Ciljevi održivog razvoja – 17 ciljeva za transformaciju našeg sveta

Ciljevi održivog razvoja (COR) su sastavni deo Agende za održivi razvoj do 2030. godine. Ciljevi su usmereni ka poboljšanju života *svih ljudi svuda* i predstavljaju globalno opredeljenje, poziv na akciju svih zemalja – bez obzira da li prema nivou prihoda spadaju u siromašne, bogate ili srednje – da naprave ravnotežu između prosperita i zaštite planete i da krenu ka održivoj budućnosti.

Kroz COR se prepoznaje da okončanje siromaštva mora da ide ruku pod ruku sa strategijama uz pomoć kojih se gradi ekonomski rast i rešavaju brojne društvene potrebe, uključujući obrazovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu i mogućnosti zapošljavanja, dok se istovremeno rešavaju pitanja klimatskih promena i zaštite životne sredine. Kod sedamnaest ciljeva koji se zasnivaju na uspesima Milenijumskih ciljeva razvoja i koji su međusobno povezani – *podrazumeva se da će često ključ uspeha jednog cilja uključivati rešavanje pitanja koja su češće povezana sa drugim.*

Slika 2: Ciljevi održivog razvoja – 17 ciljev za transformaciju našeg sveta

Važna napomena!

Ciljevi održivog razvoja (COR) nisu pravno obavezujući, ali se od zemalja očekuje da preuzmu vodeću ulogu i kontrolu nad njima, da uspostave nacionalni okvir za postizanje ciljeva i da se na taj način usklade sa svojim globalnim opredeljenjima. Implementacija i uspeh će se oslanjati na sopstvene politike, planove i programe održivog razvoja zemalja. Da bi se pratila implementacija i nivo učinka u postizanju COR, za svaki od ciljeva su definisani jasni zadaci i indikatori. Ukupno postoji 169 zadataka od kojih se 10 odnosi na merenje napretka za “Kvalitetno obrazovanje” što predstavlja 4. cilj održivog razvoja.

Održivi evropski put do 2030. godine

Evropska unija je odigrala ključnu ulogu u oblikovanju globalne Agende za održivi razvoj do 2030. godine kojoj ostaje posvećena. Komisija je predstavila ambiciozan politički program kako bi se postigli ciljevi održivosti u EU i šire, u kojem su COR u središtu kreiranja politike unutrašnjih i spoljnih aktivnosti u svim sektorima.

Evropski zeleni dogovor je jedan od novih paketa politika duboke transformacije, koji je pokrenut 2019. godine. Cilj je da postavi EU na put zelene tranzicije, sa krajnjim ciljem dostizanja klimatske neutralnosti do 2050. godine. Paket uključuje 12 inicijativa za rešavanje i postizanje 12 odgovarajućih COR koji obuhvataju klimu, životnu sredinu, energiju, transport, industriju, poljoprivredu i održive finansije – a koji su svi zajedno međusobno čvrsto povezani.

Koje inicijative uključuje Zeleni dogovor?

Spremni za 55%	Evropski zakon o klimi	Strategija EU o prilagođavanju klimatskim promenama	Strategija EU o biodiverzitetu za 2030. godinu	Baterije i otpadne baterije	Čista, pristupačna i sigurna energija
Kako će EU klimatske ciljeve pretvoriti u zakon.	EU i njene države članice su se obavezale da će smanjiti neto emisije gasova sa efektom staklene bašte u EU za najmanje 55% do 2030. godine, u poređenju sa nivoima iz 1990.	Daje pregled dugoročne vizije da EU postane društvo otporno na klimatske promene koje je u potpunosti prilagođeno neizbežnim uticajima klimatskih promena do 2050. godine.	Cilj je da pruži pomoć oporavku biodiverziteta Evrope do 2030. godine.	Strategija usmerena ka održivom, cirkularnom, evropskom lancu snabdevanja baterijama	Pošto 75% emisija gasova sa efektom staklene bašte u EU potiče od upotrebe i proizvodnje energije, dekarbonizacija energetskog sektora je ključni korak ka klimatski neutralnoj EU.
Strategija „od polja do stola“	Strategija održivosti EU u oblasti hemikalija	Akcionni plan za cirkularnu ekonomiju	Pravedna tranzicija	Evropska industrijska strategija	Strategija za šume i krčenje šuma za 2030. godinu
Da pomogne EU da postigne klimatsku neutralnost do 2050. godine, pomeranjem trenutnog prehrambenog sistema EU ka održivom modelu.	Dugoročna vizija za politiku EU o hemikalijama kojom EU i države članice žele da: bolje zaštite zdravlje ljudi, ojačaju konkurentnost industrije, podrže netoksičnu životnu sredinu.	Razdvajanje ekonomskog rasta od korišćenja resursa i prelazak na cirkularne sisteme u proizvodnji i potrošnji je ključno za postizanje klimatske neutralnosti EU do 2050. godine. Akcionni plan za cirkularnu ekonomiju predviđa preko 30 akcionih tačaka na kreiranju održivih proizvoda, cirkularnosti u proizvodnim procesima i osnaživanju potrošača i javnih kupaca.	Mehanizam pravedne tranzicije pruža finansijsku i tehničku podršku regionima koji su najviše pogođeni prelaskom na niskougledničku privredu. Predložen je skup inicijativa za održivo finansiranje: investicioni planovi, taksonomija zelenih investicija, pravilnici o zelenim obeznicama	koja treba da podrži industriju u njenoj ulozi katalizatora i pokretača promena, inovacije i rasta.	Nadovezuje se na strategiju EU o biodiverzitetu i čini ključni deo napora za smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 55% do 2030. godine.

Slika 3: Inicijative preuzete Zelenim dogovorom EU

Ambicije EU za zelenu tranziciju kako bi se postigli ciljevi održivog razvoja zelene Agende do 2030. godine i tako Evropa postala prvi klimatski neutralni kontinent do 2050. godine, proširuju se i na Zapadni Balkan (ZB). Kao susedi i kandidati koji teže ka članstvu u EU, rešavanje pitanja održivosti u zemljama Zapadnog Balkana predstavlja prioritet za EU. Kao takva, u skladu sa Zelenim dogovorom EU i povezanim Ekonomskim i investicionim planom za ZB, Zelena agenda za zapadni Balkan (ZAZB) utire put transformaciji ka klimatski neutralnim i otpornim, zelenim i cirkularnim ekonomijama.

Regionalni lideri Svetske banke su usvojili ZAZB 2020. godine na Samitu u Sofiji i obavezali su se da će reflektovati ciljeve EU za postizanje klimatske neutralnosti i održivosti. To je nova strategija rasta za region kojom se omogućuje skok sa tradicionalnog ekonomskog modela na održivu

ekonomiju. Njen cilj je zelena tranzicija ZB i pružanje pomoći zemljama da usklade propise o životnoj sredini sa evropskim pravnim tekovinama.

ZAZB počiva na pet glavnih stubova u vezi sa 12 COR koji su u fokusu inicijativa u okviru Zelenog dogovora EU: 1) Zaštita klime i dekarbonizacija u cilju smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte i usklađivanja sa ugljeničnom neutralnošću EU do 2050. godine; 2) Kretanje ka cirkularnoj ekonomiji; 3) Smanjenje zagađenja vazduha, vode i zemljišta; 4) Poboljšanje održivih metoda proizvodnje hrane; i 5) Zaštita biodiverziteta i ekosistema.

Nacionalne vlade ZB su u saradnji sa Savetom za regionalnu saradnju (SRS) pripremile Strategiju jugoistočne Evrope do 2030. godine i Akcioni plan (od 2021. do 2030. godine) za implementaciju Zelene agende, u kojima su definisani ciljevi i postavljeni željeni ciljevi za svaku zemlju. Ova dokumenta predstavljaju glavni okvir obaveza koje su zemlje zapadnog Balkana preuzele u vezi sa neophodnim reformama za rešavanje njihovih suštinskih klimatskih izazova i izazova iz oblasti životne sredine.

EU finansijski podržava implementaciju ambiciozne Zelene agende kroz Instrument za pretpristupnu pomoć (IPPIII). Investicioni okvir za Zapadni Balkan, Evropski fond za održivi razvoj plus (EFOR+) i drugi instrumenti su glavni mehanizmi implementacije u tom pogledu.

Ključni principi održivosti

Održivost i održivi razvoj su dva pojma koja se često koriste da označe istu stvar, iako UNESCO pravi razliku: „*Održivost se često smatra dugoročnim ciljem (tj. održiviji svet), dok se održivi razvoj odnosi na brojne procese i puteve da se to postigne*“. Oksfordski rečnik engleskog jezika definiše održivost kao: „*Svojstvo biti održiv sa stanovišta životne sredine; stepen do kojeg je proces ili preduzeće u stanju da se održi ili nastavi sa radom uz izbegavanje dugoročnog iscrpljivanja prirodnih resursa*“.

U ovom Priručniku usvajamo razliku koju pravi UNESCO i detaljno pojašnjavamo ova dva pojma kako bismo pokazali koje aktivnosti naše društvo preduzima ili je preduzelo u cilju usklađivanja sa principima održivog društva. „Briga o Zemlji“ u svojoj strategiji za održivo življenje iz 1991. godine predlaže 9 principa za održivo društvo. Ovi principi su i danas relevantni i obuhvataju zajednička uverenja na kojima se zasnivaju i COR: ljudi, planeta, prosperitet, mir i partnerstvo.

Vraćićemo se na ovih 9 principa u poslednjem delu Priručnika kako bismo se na njih pozvali i iskoristili ih da vam kao predavačima pomognemo da pratite i proveravate kako vaše obrazovne školske aktivnosti za održivi razvoj oblikuju održivo društvo van školskog dvorišta.

Održivost i obrazovanje: koncepti i strategije

Kako da igramo igru za razmišljanje „Ubrati ili ne ubrati“ i kako da donesemo odgovarajuću odluku? Osim što treba dobro da poznamo sopstvene potrebe i stvarnost, takođe moramo da znamo i ulogu tog cveta i zašto je on važan ili nije važan, koja je njegova svrha i kakva je njegova povezanost sa nama.

Da bi se ovo znanje steklo i da bismo bili sigurni da se ono pravilno prenosi sa generacije na generaciju, od ključne važnosti su strategije održivosti koje su oduvek prepoznavale obrazovanje kao svoju važnu komponentu i sredstvo koje je iznedrilo i konsolidovalo Obrazovanje za održivi razvoj.

Obrazovanje za održivi razvoj

Obrazovanje za održivi razvoj (OOR) predstavlja obrazovanje koje prevazilazi znanje i svest o činjenicama u vezi sa održivim razvojem. Razvija životne veštine i kompetencije; stavove i vrednosti potrebne za odlučivanje i učešće u praktičnim aktivnostima koje doprinose održivom razvoju.

Dekada obrazovanja za održivi razvoj Ujedinjenih nacija (DOOR, 2005) je izričito naglasila ulogu obrazovanja u održivom razvoju. Njen cilj je bio da integriše principe i prakse održivog razvoja u sve aspekte obrazovanja i učenja, da podstakne promene znanja, vrednosti i stavova sa vizijom da se omogući održivije i pravednije društvo za sve. Dekada je završena 2014. godine i postavila je jaku osnovu za unapređenje održivog razvoja kroz obrazovanje i učenje. Danas su COR napredovali i uključuju direktan cilj u ove svrhe: *4.7 – Do 2030. godine obezbediti da svi učenici steknu znanja i veštine potrebne za podsticanje održivog razvoja, uključujući, između ostalog, kroz obrazovanje za održivi razvoj i održivi stil života, ljudska prava, rodnu ravnopravnost, unapređenje kulture mira i nenasilja, globalno građanstvo i uvažavanje kulturne raznolikosti i doprinosa kulture održivom razvoju.*

Da bi se ostvarile i povećale aktivnosti OOR na svim nivoima, u svim oblastima obrazovanja i u svim sektorima održivog razvoja, programi i politike su unapređeni sa [#ESDfor2030](#) za potpunu integraciju OOR i 17 COR u politike, okruženja za učenje, građenju kapaciteta predavača, osnaživanje i mobilizaciju mladih ljudi i aktivnosti na lokalnom nivou.

S obzirom na činjenicu da je preostalo vrlo malo vremena za postizanje COR, od suštinske je važnosti da se OOR u ovoj dekadi aktivnosti ubrza kako bi se ciljevi postigli.

Znači, na koji način možete biti proaktivni i direktno doprineti ciljevima održivog razvoja kao predavači?

Jednostavni koraci za unapređenje:

- *Informišite se i ostanite informisani o održivosti!* To će proširiti vaše znanje, pomoći će vam da razvijete utemeljena mišljenja i da se uključite u smislene razgovore; da razumete izazove i mogućnosti u pravcu održivosti kako biste mogli da poboljšate svoje aktivnosti i da inspirišete društvo da učini isto. Dakle, definišite zašto i o čemu biste želeli da se informišete i izaberite svoje izvore informacija u mnoštvu publikacija, vesti, diskusija stručnjaka, inicijativa zajednice itd. i povremeno ih ažurirajte. Neke pouzdane materijale za početak možete pronaći iz sledećih izvora, a uvek slobodno možete da nastavite sopstvenu pretragu: The Guardian <https://www.theguardian.com/uk/environment>; Research gate: <https://www.researchgate.net/> za sticanje naučnih saznanja; UNESCO webpage: <https://www.unesco.org/en>; publikacije naručene preko UN: <https://sdgs.un.org/publications>; The Journal of Environmental Education: <https://www.tandfonline.com/action/showOpenAccess?journalCode=vjee20>; the green teacher magazine <https://greenteacher.com/magazine/about-us/>; obrazovni resursi preko veb stranice WWF: <https://www.worldwildlife.org/teaching-resources>; obrazovni resursi i vesti preko omladinske organizacije za zaštitu životne sredine, YEE je jedna od njih: <https://yeenet.eu/publications/> kao i vaše nacionalne medijske organizacije i organizacije za zaštitu životne sredine.
- *Integrišite OOR u vašu školu i razvijte školski program OOR!* Ovim korakom ćete poboljšati učinak vaše škole na životnu sredinu i sprovesti održivost. Sveobuhvatni i praktični koraci o tome kako da se ovo postigne biće dati u ovom Priručniku.
- *Učestvujte u inicijativi vaše zemlje za OOR za 2030. godinu!* Konkretan i najbolje usmeren formalni način za početak aktivnog učešća je kroz inicijativu vaše zemlje za OOR za 2030. godinu. Ovu inicijativu predvodi vaše ministarstvo nadležno za obrazovanje u koordinaciji sa drugim srodnim ministarstvima kao što je ministarstvo zaštite životne sredine. Smatra se krovnom inicijativom koja obično uključuje što više tekućih aktivnosti u vezi sa OOR u zemlji.
- *Umrežite se!* Sarađujte sa drugim školama u vašem gradu, u vašoj zemlji; sarađujte sa vašom zajednicom i vašim lokalnim i nacionalnim zainteresovanim stranama. Umrežavanje je uvek dobitna situacija u kojoj uzimate i dajete pod jednakim uslovima i uvek napredujete. Možda ćete želeći da razmotrite „Partnerske mreže“, koje je uspostavio UNESCO kao globalnu zajednicu prakse, radi jačanja sinergije i ubrzanja daljih aktivnosti drugih zainteresovanih strana OOR.
- *Nikada nemojte prestati da razvijate kapacitete za Obrazovanje za održivi razvoj!* Obučavajte se sistematski koristeći svaku priliku koja odgovara vašim ciljevima, nivou znanja i veština.
- *Primenjujte OOR sa svima, svaki put i svuda!* Ovo je moralni i etički savet kako bismo svi shvatili da nikada ne treba da prestanemo sa obrazovanjem za održivi razvoj, bez obzira da li smo u školskom okruženju ili ne. Treba stalno da integrišemo i primenjujemo principe OOR u naš svakodnevni život i da pokrećemo sebe da budemo uzor održivosti za našu porodicu, prijatelje, komšiluk, osobe koje slučajno sretnemo itd. deleći sa njima pravu korist od toga.

Zašto treba sprovoditi edukaciju o održivom razvoju?

Svesni smo da živimo u veoma dinamičnom vremenu velikih transformacija u čijoj osnovi postojanja je održivost. Međutim, kako znamo da mi kao pojedinci, zajednice i društvo imamo održivost kao cilj u središtu naših aktivnosti? Kako doprinosimo postizanju ciljeva održivog razvoja i izgradnji održivog društva? Kako možemo osigurati da smo u ovoj misiji, kao globalno partnerstvo zajednica, svi zajedno? OOR je komponenta i alat koji će nas, ako se uspešno integriše u sve nivoe našeg obrazovanja, voditi da sami odgovorimo na ta pitanja i pomoći će nam da shvatimo na kom se nivou održivosti nalazimo i gde moramo da usmerimo svoje aktivnosti.

Zašto treba sprovoditi edukaciju o održivom razvoju? Zato što je sastavni deo kvalitetnog obrazovanja i odlikuje se sledećim karakteristikama:

- To je proces doživotnog učenja koji poboljšava kognitivne, društvene, emocionalne i bihevioralne dimenzije učenja.
- Osposobljava učenike da donose utemeljene odluke i da preduzimaju odgovorne aktivnosti za integritet životne sredine, ekonomsku održivost i pravedno društvo.
- Prepoznato je kao ključni pokretač svih ciljeva održivog razvoja i svoju svrhu postiže transformacijom društva.
- Osnažuje ljude svih polova, uzrasta, sadašnjih i budućih generacija, poštujući kulturnu raznolikost.
- Priprema ljude svih slojeva društva da planiraju, da se bore i da pronađu rešenja za probleme koji ugrožavaju održivost naše planete.

Poseban naglasak OOR na kompetencije koje se odnose na empatiju, solidarnost i preduzimanje aktivnosti može:

- 1) da pomogne u unapređenju COR 4 u procesu izgradnje budućnosti u kojoj obrazovanje doprinosi ne samo uspehu pojedinaca, već i kolektivnom opstanku i prosperitetu globalne zajednice;
- 2) da pomogne globalnoj obrazovnoj agendi da se pomeri sa fokusa zasnovanog isključivo na pristupu i kvalitetu koji se uglavnom meri kroz ishode učenja, ka jačem naglasku na sadržaj učenja i njegovom doprinosu održivosti ljudi i planete. Na taj način, OOR povezuje COR 4 sa svim ostalim ciljevima održivog razvoja (COR).

Kao predavači, imate jedinstvenu priliku da oblikujete svoje učenike da prepoznaju i deluju u skladu sa ciljevima održivog razvoja (COR) od najranijeg uzrasta do njihovog odraslog doba, što će im pomoći da postanu informisani, svesni i proaktivni građani koji će umeti da odreaguju na glavna pitanja definisana ciljevima održivog razvoja (COR).

Na koji način treba sprovesti edukaciju o održivom razvoju?

Obrazovanje igra glavnu ulogu u omogućavanju mladima da učestvuju u rešavanju globalnih izazova. Ovo se ne odnosi samo na formalno obrazovanje, već i na neformalno i informalno obrazovanje, jer poslednja dva takođe utiču na oblikovanje stavova i vrednosti kod mladih ljudi. Zajedno sa formalnim školama, neformalno i informalno obrazovanje igraju snažnu ulogu u formiranju društva (Nyoni, 2009).

Održivost je globalni izazov i odgovornost sadašnjih i budućih generacija. Ne postoji pravilna ili nepravilna didaktika o tome kako sprovesti edukaciju o održivom razvoju, ali postoji širok konsenzus da ovo obrazovanje treba da unese u okruženje za učenje aktivno učešće i smisleno angažovanje učenika. Neki elementi načina na koji to možete postići su:

- *Kombinujte formalno obrazovanje sa neformalnim i informalnim:* kada edukujemo o održivom razvoju uvek treba da razmišljamo o globalnom uticaju i da uvek imamo u vidu da oblikujemo društvo, a ne samo „učenika“. Važno je podržati neformalne i informalne aktivnosti OOR jer su one suštinska dopuna formalnom obrazovanju, naročito u edukaciji odraslih.
- *Razvijati kritičko razmišljanje kod učenika:* ideja je da se podstakne kritički način razmišljanja kod mladih u sklopu tradicionalne nastave, preko novinskog članka, u grupnoj diskusiji, kroz razmišljanje i davanje povratnih informacija itd.
- *Vodite učenika kroz sistem, razmišljajući iz perspektive sistema:* koristite priče iz stvarnog života i situacije u vašoj školi kako biste naveli učenike da uvide isprepletenost odnosa u biološkim i urbanim ekosistemima, a ne da se fokusiraju na detalje određenog dela; navedite ih da shvate da rešenje jednog problema može lako dovesti do novog i većeg problema kasnije ili na nekom drugom mestu u sistemu, ukoliko rešenja nisu pravilno povezana.
- *Podstaknite kreativnost i inovativnost za buduća scenarija:* omogućite svojim učenicima prostor da kreiraju svoja rešenja za izazove iz stvarnih životnih priča i situacija u školi koje ste zajedno uveli i o kojima ste razgovarali, i da ta rešenja prezentuju kroz igranje uloga, vizuelizaciju, stvaranje vizije o budućnosti.
- *Utičite na učenike da razviju samosvest:* obezbedite učenicima alate, indirektno smernice, scenarija kroz koje svako od njih može da razmišlja o sopstvenoj ulozi u lokalnoj zajednici, u globalnom društvu, o proceni i daljoj motivaciji svojih održivih aktivnosti i o tome kako da se nose sa svojim osećanjima i željama.
- *Pokažite saradnju:* pozivanjem svojih kolega iz različitih disciplina, pozivanjem gostujućih govornika, uzimanjem primera iz različitih institucija, integracijom zajednice u nastavne discipline, komunikacijom i saradnjom sa medijima itd.

Napomena!

Možda se čini očiglednim, ali nikada nije dovoljno poslati podsetnike da je sticanje znanja ključno za OOR. Važno je uvek pozivati mlade da čitaju i da periodično dobijaju ažurirane informacije. Bez odgovarajućih informacija u realnom vremenu, primena OOR se završava samo teorijskim i simultanim pristupom. *Savetujemo vam da praktikujete isto!*

Škole – nezamenljive jedinice pismenosti u oblasti životne sredine

Za pismenu osobu u oblasti životne sredine koristićemo definiciju UNESCO-a i Udruženja Severne Amerike za obrazovanje o životnoj sredini: „*Neko ko pokazuje znanje, sklonosti, kompetencije i ponašanje da se aktivno uključi – individualno ili grupno – u rešavanje izazova iz oblasti životne sredine*”. Kako se ove ključne reči – znanje, dispozicije, kompetencije i ponašanje – prevode kroz prizmu stvarnog života?

Razmislimo na trenutak! Svet se angažovao u vidu globalnog partnerstva kako bi se postigli rezultati i ostvarili COR do 2030. godine. Ipak, uprkos svim inicijativama i postignutom napretku, promene u prirodnim i urbanim sredinama, kao što je na primer, ekološki deficit prirodnih resursa, i dalje će imati značajne ekonomske i druge društvene uticaje. Neslaganja oko toga kako najbolje pristupiti ovim pitanjima će i dalje predstavljati izazov za društvene i političke sisteme. Jedino javnost koja je pismena u oblasti životne sredine će moći da razume ove izazove i da za njih pronađe izvodljiva rešenja zasnovana na dokazima.

Citat Malkolma Iksa „*Obrazovanje je pasoš za budućnost, jer sutra pripada onima koji se za budućnost pripremaju danas*” – nas podseća na to koliko su škole važne kao mesta za učenje i kao osnova za izgradnju odgovornog ponašanja prema životnoj sredini, kao krajnji izraz pismenosti u oblasti životne sredine. Sprovedenjem OOR, škole prolaze kroz iskustva, strategije i procese koji su važni za razvoj pismenosti u oblasti životne sredine.

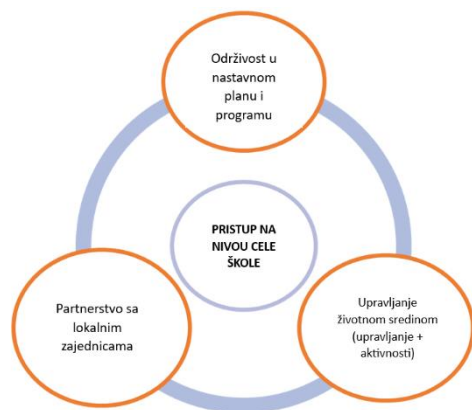
Kako se navodi u Strategiji OOR, institucije formalnog obrazovanja igraju važnu ulogu u razvoju kapaciteta od najranijeg uzrasta, pružajući znanje i utičući na stavove i ponašanje. Važno je obezbediti da svi učenici i studenti steknu odgovarajuća znanja o održivom razvoju i da budu svesni uticaja odluka koje nisu u skladu sa održivim razvojem. Škole igraju važnu ulogu u izgradnji pismenog društva i uvek treba da vide svoju ulogu ne samo unutar školskog dvorišta već i van njega, zahvatajući čitavo društvo. Postoje različiti pristupi o tome kako da proverite da li vaša škola doprinosi pismenosti društva u oblasti životne sredine. U ovom Priručniku prikazujemo neke od njih – Pristup održivosti na nivou cele škole i Unutrašnja revizija škole (sa kontrolnom listom koja se nalazi u aneksima ovog Priručnika).

Škole kao modeli održivosti – koraci ka eko-školi

Iako se definišu i poznata su kao dinamična okruženja za obrazovanje za održivi razvoj, zar škole ne bi trebalo istovremeno da primenjuju znanje i tehnologije kako bi smanjile svoj ekološki otisak i tako sopstvenim primerom pokazale svoje vrednosti i ponašanje sa aspekta životne sredine? Jednostavnije rečeno, zar škole ne bi trebalo da rade ono što govore? Ovo se u potpunosti integriše sa „Pristupom održivosti na nivou cele škole“.

Pristup OOR na nivou cele škole obuhvata holističku i participativnu obrazovnu filozofiju koja ima za cilj da unapredi potencijal školskog okruženja kako bi funkcionisalo kao autentično i smisleno mesto za učenje. Postoji velika raznolikost u načinima na koje se ovaj pristup primenjuje na različitim mestima, kako unutar zemalja tako i širom sveta.

Međutim, zajednički vodeći princip je integracija tri pravca delovanja: 1) uključivanje održivosti u nastavni plan i program, 2) upravljanje životnom sredinom („ozelenjavanje“) škole i 3) uspostavljanje stalnog partnerstva sa širom lokalnom zajednicom u cilju rešavanja problema društveno-ekološke održivosti (Slika 4). Iz tog razloga, pristup na nivou cele škole zahteva uključivanje svih delova škole i zainteresovanih strana u društvu kako bi se učenici izložili stvarnim problemima održivosti i kako bi im se omogućilo da praktično pokažu održivo ponašanje.

Pristup održivosti na nivou cele škole se sprovodi na različite načine, koji se razlikuju od mesta do mesta, od škole do škole. Osnovna ideja je da se pristup na nivou cele škole uskladi sa organizacijom škole i načinom na koji ona zapravo funkcioniše, a ne da se nameću promene spolja, što može da dovede do sukoba.

Škole često počinju sa jednom aktivnošću održivosti, koja zatim vodi do drugih poput domino efekta. Vremenom, škola usvaja i održava brojne održive prakse.

Slika 4: Tri oblasti pristupa na nivou cele škole

Kompetencije predavača u obrazovanju za održivi razvoj

OOR poziva nastavnike različitih predmeta da sarađuju i da spoje više disciplina u jedan kurs nastave uz pomoć različitih metoda i alata. Na ovaj način će pomoći učenicima da povezuju gradivo, da nauče da više razmišljaju kritički, da poboljšaju svoje sposobnosti za rešavanje problema i da međusobno sarađuju. To će povećati njihovo angažovanje i učiniti da doživljavaju akademske predmete na realističniji i relevantniji način, povećati njihovu sposobnost da rešavaju probleme kreativnim korišćenjem informacija iz jedne discipline za rešavanje izazova iz druge, navesti ih da vežbaju nekoliko različitih pristupa i da izvlače informacije iz različitih baza znanja kada se razmatra određena tema itd.

Jasno je da je za nastavnike, ali i za ceo obrazovni sistem, veliki izazov da se sve ovo omogući na školskom času. Kao osnovni pristup, zahteva blisku saradnju između nastavnika različitih predmeta kako bi zajedno radili i učili. Pored toga, potrebno je da se kvalitetno učenje ukrsti sa tri glavne karakteristike OOR.

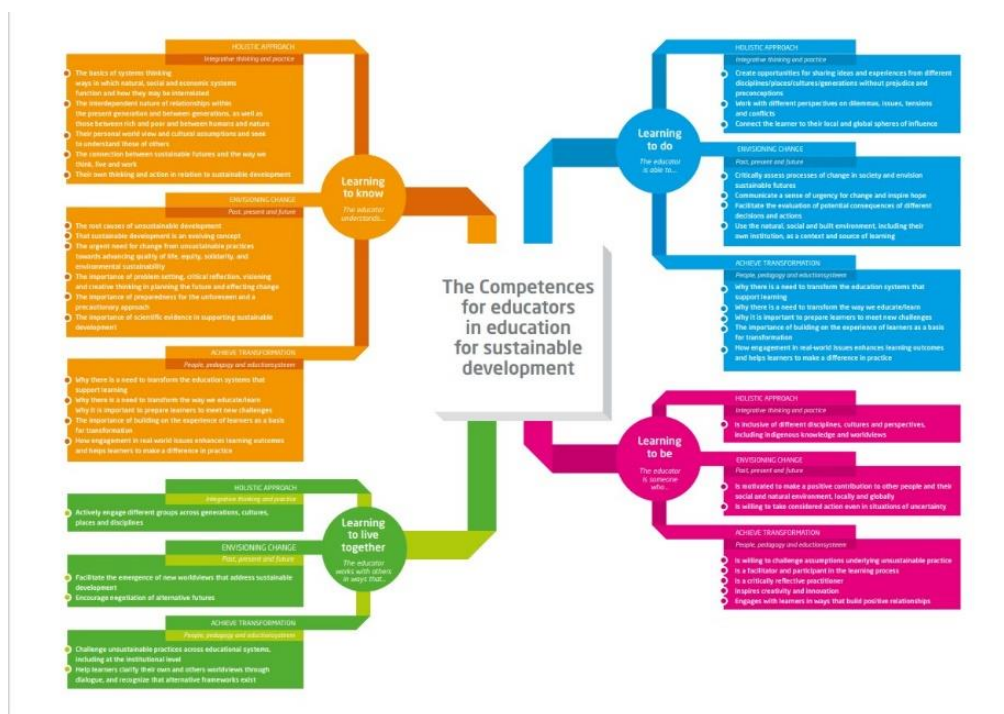
Glavne karakteristike OOR	Kompetencije predavača (Izveštaj UNECE 2012 „Učiti za budućnost“.)
<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Holistički pristup</i>: traži integrativno razmišljanje i praksu; Inkluzivnost; i suočavanje sa složenostima. 2. <i>Zamišljanje promena</i>, čime se istražuju alternativne budućnosti, uči iz prošlosti i inspiriše angažovanje u sadašnjosti; 3. <i>Postizanje transformacije</i>, što služi za promenu načina na koji ljudi uče i sistema koji podržavaju učenje. 	<ol style="list-style-type: none"> a. <i>Učiti radi sticanja znanja</i> se odnosi na razumevanje izazova sa kojima se društvo suočava i na lokalnom i na globalnom nivou i potencijalne uloge predavača i učenika (<i>Predavač razume...</i>); b. <i>Učiti radi preduzimanja aktivnosti</i> se odnosi na razvijanje praktičnih veština i akcionih kompetencija u vezi sa obrazovanjem za održivi razvoj (<i>Predavač može da....</i>); c. <i>Učiti da se živi zajedno</i> doprinosi razvoju partnerstva i uvažavanju uzajamne zavisnosti, pluralizma, međusobnog razumevanja i mira (<i>Predavač sarađuje sa drugima na načine koji...</i>); d. <i>Učiti da bi bio/bila</i> se bavi razvojem ličnih atributa pojedinca i sposobnosti da se deluje sa većom autonomijom, rasuđivanjem i ličnom odgovornošću u vezi sa održivim razvojem (<i>Predavač je neko ko....</i>).

Da li imate kompetencije da edukujete o održivom razvoju?

- Proverite se pomoću šeme na slici 5.
- Shvatite svoj nivo kompetencija i radite na svojim realnim prednostima, slabostima i nedostacima da biste razvili svoj profil u obrazovanju i u potpunosti sproveli OOR u obrazovnoj ustanovi/sistemu u kojem radite.
- Nemojte se obeshrabriti ako ste na nivou početnika ili daleko od svojih očekivanja. Nije važno gde ste, već kuda ste voljni da idete!

Zato, pre nego što počnete, postoje neki važni lični aspekti koje morate da proverite sa svojim „unutrašnjim ja“:

- Da li osećate entuzijazam prema životnoj sredini i potrebu da ulažete u programe zaštite životne sredine?
- Da li ste željni i imate motivaciju da konstantno rastete i razvijate lične i profesionalne veštine?
- Da li ste optimista?

Slika 5: Kompetencije u OOR iz izveštaja „Učiti za budućnost“ (UNECE 2012 str. 8)

Razvoj i aktivnosti/strategije OOR za vašu školu

Da li vaša škola u različitim okolnostima koristi priliku da stavi naglasak na ključne aktivnosti održivog društva? Da li vaša škola obeležava dane zaštite životne sredine, organizuje zelene događaje na otvorenom? Da li se angažuje programski ili povremeno? Da li je vaša škola odabrala i integrisala aspekte životne sredine u nastavni plan i program ili je to samo volja zainteresovanih nastavnika? Da li vaša škola ulaže u zelenu školsku baštu i izolaciju zgrada ili ne sprovodi zelene politike? Da li saraduje sa eksternim učesnicima kao što su NVO ili opštinske institucije radi boljeg razumevanja i uključivanja u aktivnosti za zaštitu životne sredine ili nema takvu mrežu?

Bez obzira da li se vaša škola nalazi u svim, jednoj ili nijednoj od gorenavedenih situacija, vaša škola i vi ste uvek spremni i na vreme da preduzmete inicijativu i budete pravi model održivosti. Ključni element je da u to verujete, da to želite, da za to odvajate vreme, planirate na odgovarajući način i što je najvažnije, da ostanete motivisani da to ostvarite.

1. Za početak – vaša škola može biti zelena škola!

a) Da li maštate o svojoj zelenoj školi? Podelite tu misao i formirajte „Zeleni tim“

Napravite prvi korak i podelite svoju ideju o „Zelenoj školi“ sa različitim akterima, uključujući i školsko osoblje, školske partnere i saradnike, roditelje, učenike, profesionalce u vašoj oblasti, dobrovoljce iz zajednice itd. Saznajte ko je zainteresovan i zajedno formirajte „Zeleni tim“. Dogovorite se o misiji grupe, postavite realistične ciljeve sa jasnim planom rada, vremenskim okvirom i zajedničkim ulogama i odgovornostima.

ŠKOLSKI ZELENI TIM													
Misija													
Ciljevi													
Članovi i njihove uloge													
PLAN RADA													
Aktivnosti	Vremenski raspored (meseci)											Odgovorno lice	
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI		XII

Savetodavne napomene:

- Postavite cilj da „Zeleni tim“ bude inkluzivan i da njegovi članovi budu široko zastupljeni kako iz različitih sektora i menadžmenta unutar školskih struktura, tako i iz spoljnih partnerskih i povezanih krugova. Ako ne mogu da učestvuju kao direktni članovi, obezbedite im učešće na sastancima „Zelenog tima“ kako bi pružili svoju podršku i podelili svoje ideje i stručne savete.
- Ne potcenjujte studente/učenike kao deo Zelenog tima. Preporučuje se da Zeleni tim ima učenike koji predstavljaju svaki nivo, različita interesovanja i vrstu angažovanja.

Možda ćete hteti da usmerite učenike da volontiraju i vode efikasan program Zelene škole u bliskoj budućnosti.

- Veoma je važno da kada vas obuzme entuzijazam u toku rada ne zanemarite da predstavite i upoznate „Zeleni tim“ sa strukturama koje su zadužene za donošenje odluka unutar škole i dobijete njihovo zvanično odobrenje za inicijativu.

b) Postavite jasna, ali fleksibilna pravila rada za „Zeleni tim“

Prilagodite svoj „Zeleni tim“ tako da bude fleksibilan, kako bi se zadovoljile potrebe specifičnih okolnosti vaše škole i što je najvažnije, da bi se na najbolji način iskoristile postojeće strukture i resursi. „Zeleni tim“ za početak ima jasnu i osnovnu ulogu: da pripremi akcioni plan zelene škole sa uputstvima o tome kako cela škola može da se angažuje, da izvrši početno praćenje/pregled sprovođenja plana i da obezbedi jake komunikacione linije kako bi svaki član škole dobijao informacije na vreme. *Zapamtite!* Prvi postignuti cilj Zelenog tima treba da bude „Izjava o viziji životne sredine“ vaše škole kojoj će se svaki član posvetiti i nastojati da ostvari. Trebalo bi da se o izjavi svi dogovore i da njena konačna verzija bude prikazana svima u školskim sredinama i na školskim platformama.

Primeri školske Izjave o viziji životne sredine

„Da posejemo seme radoznalosti, kreativnosti i inovativnosti u negujućem i inspirativnom okruženju za učenje gde svi učenici oslobađaju svoj potencijal za bolju budućnost.“ (Finska Škola Oman)

„Aktivno angažovati učenike, kadar i zajednicu za razvoj održivog okruženja koje neguje i podstiče najbolje prakse i naglašava važnost pripreme i osnaživanja pojedinaca da postanu odgovorni u davanju svog doprinosa održivoj budućnosti“ (osnovna škola Beaumaris)

„Svaki učenik državnih škola u Bostonu će pohađati zdravu i održivu školu. (Bostonske državne škole)

Savetodavne napomene:

- „Zeleni tim“ treba da se sastaje redovno i sastanci treba da budu inkluzivni i transparentni, a zapisnici sa sastanka treba da budu dostupni svima
- Nastojte da učenici počnu da predsedavaju sastancima i očekujte od učenika koji su članovi „Zelenog tima“ da na sastancima izlažu ideje, komentare, predloge itd. od ostalih učenika u školi i da se angažuju da te informacije sa sastanka stižu do svih njih.
- Učite od drugih škola u vašem regionu ili na globalnom nivou. Regionalni primeri se manje promišljaju i sporadični su, ali sigurno postoje! Pokrenite razgovor sa školama koje se nalaze na vašoj listi kontakata! U međuvremenu, mnogi globalni uspešni primeri i studije slučaja imaju otvoren pristup, a mnoge postojeće strukture, platforme i mreže su otvorene za saradnju sa vama!
- Možda ćete želeći da posetite veb stranice i dobijete inspiraciju iz sledećih inicijativa za zelene škole: Program bratimljenja eko-škola: www.ecoschools.global; Eko-škole Severne Irske: www.eco-schoolsni.org; Green Standard School www.greenstandardschools.org/ Bostonske državne škole: www.bostongreenschools.org; Program za označavanje zelenih škola Floride: www.floridadep.gov; Inicijativa za zelene škole: <http://www.greenschools.net/>;

Projekat zelene škole www.projectgreenschools.org/; Centar održivih škola www.sustainableschools.natureconnect.earth

„Zeleni tim“ je srce vaše Zelene škole i zaslužuje pažnju i vreme da bude konsolidovan, funkcionalan i operativan. Zato nemojte žaliti svoje vreme, uložite ga ne samo da formirate tim, već i da održavate kontinuirano angažovanje i motivisanost tima!

2. Inicijalna revizija vaše škole o uticaju na životnu sredinu

U skladu sa „Pristupom održivosti na nivou cele škole“, Inicijalna revizija o uticaju na životnu sredinu treba da počne paralelno u tri dimenzije: 1) Na kom nivou su održivi principi, vrednosti, teme itd. obuhvaćeni nastavnim planom i programom; 2) Koliko uprava škole i operativne prakse reflektuju održivost i 3) Da li postoji kontinuirana saradnja između škole i zajednice? Ovo je drugi sveobuhvatni cilj Zelenog tima, gde će biti formirani podtimovi prema ulogama i zadacima članova koji će sprovesti ovu paralelnu reviziju.

Inicijalna revizija o uticaju na životnu sredinu je ključni momenat u vašoj posvećenosti zelenoj školi. Prvi korak ka smanjenju uticaja na životnu sredinu je da ga izmerite, a revizija će vam pružiti uvid u to koliki je stvarni uticaj vaše škole na životnu sredinu. U ovoj fazi će škola shvatiti koji elementi njenog rada i aktivnosti izazivaju promenu u životnoj sredini (pozitivnu ili negativnu). Ovo je važan momenat i zato što će pomoći da se budući zeleni pristup uskladi sa stvarnim načinom na koji škola funkcioniše umesto da se nameću suprotstavljene promene spolja.

Za potrebe ovog priručnika, ovaj korak ćemo fokusirati na dimenziju upravljanja i učinka škole, dotaći stub nastavnog plana i programa, i indirektno, kroz zelena partnerstva škole i lokalne zajednice.

Postoje različiti načini kako da se osmisli, pristupi i sprovede Inicijalna revizija o uticaju na životnu sredinu. Međutim, uvek se pripremite i upoznajete se sa školskim politikama i na kom nivou one usmeravaju implementaciju principa održivog razvoja u vašoj školi.

a) Izvršite reviziju svojih školskih politika!

Ispitajte svoje školske politike i shvatite u kojoj meri pokrivaju i reflektuju elemente i principe održivosti. Ovaj korak obično predstavlja pregled za radnim stolom postojećih politika upravljanja i rada škole i uključuje proveru da li se u tim politikama i dokumentima spominje ili tumači prihvatanje principa i elemenata održivog razvoja.

Analize se mogu produbiti i možete ih izraziti ako:

- 1) mislite da je dovoljno ono što je tamo rečeno;
- 2) date preporuke kako ih možete poboljšati izmenama politika ili kreiranjem novih specifičnih politika koje usklađuju rad škole sa obrazovanjem za održivi razvoj i doprinose održivom društvu.

Sledeći korak ovog zadatka može biti: a) razgovor sa strukturama koje su zadužene za donošenje odluka i b) uključivanje izmena vaših ciljeva kako biste obuhvatili razvoj buduće zelene škole.

b) Procenite na kom je nivou održivost inkorporirana u nastavne planove i programe

Da bismo prihvatili praktičan pristup u reviziji nastavnih planova i programa, savetujemo članove Zelenog tima koji su preuzeli ovu odgovornost (podtim za zeleni nastavni plan i program) da prepoznaju i razdvoje dva važna nivoa zasnovana na glavnim stubovima ishoda učenja OOR:

- 1) Znanje – uključuje sve informacije o životnoj sredini koje pružate i predajete u vašoj školi. Dobar izvor bi bili nastavni planovi i programi, planovi za određene predmete, školski udžbenici i referentne publikacije koje predavači koriste u svojim disciplinama, na časovima, besplatnim časovima itd.
- 2) Veštine i stav – uključuju sve nastavne metode i alate koje predavači u vašoj školi koriste na svojim časovima kako bi omogućili učenicima da razviju veštine, iznesu stav i da tako oblikuju održivu budućnost (pogledati iznad „*Na koji način treba sprovesti edukaciju o OR*“).

Vodeći koraci za reviziju nastavnog plana i programa bi bili:

- Koordinirajte se i saradujte sa svim predavačima u školi! Vaš zeleni podtim mora da se koordinira i saraduje sa svim predavačima kako bi zatražio informacije za brzu, kvalitativnu i sveobuhvatnu reviziju. Zakažite sastanak sa svim predavačima u školi i dajte im informacije i odgovarajuće smernice o tome šta da pregledaju na kursovima koje predaju, na koji način da pregledaju i kako da vam saopšte rezultate.
- Dogovorite se sa svojim timom oko izbora tema o OOR koje biste želeli da pregledate u okviru nastavnih planova i programa:
 - Nadovezujući se na COR, neke ključne teme iz oblasti životne sredine koje treba da tražite u svojim nastavnim planovima i programima, ali ne samo te teme, su: biodiverzitet, energija, voda, otpad, transport, klimatske promene i hrana. Možete ih nadograđivati tako što ćete ih grupisati ili podeliti na manje jedinice i integrisati nove horizontalne teme kao što su učešće, svest, komunikacija itd.
 - Prilikom odabira teme o OOR, ciljevi održivog razvoja takođe mogu biti izvor inspiracije.
- U zavisnosti od tipa vaše škole i nivoa nastave, prilikom odabira tema o OOR, takođe možete uzeti u obzir i stubove Zelene agende za Zapadni Balkan: 1) Zaštita klime i dekarbonizacija u cilju smanjenja emisije gasova sa efektom staklene bašte i usklađivanje sa ugljeničnom neutralnošću EU do 2050. godine; 2) Kretanje ka cirkularnoj ekonomiji; 3) Smanjenje zagađenja vazduha, vode i zemljišta; 4) Poboljšanje održivih metoda proizvodnje hrane; i 5) Zaštita biodiverziteta i ekosistema.
- Analizirajte podatke i strukturirajte svoje nalaze! Ovaj korak je veoma važan jer predstavlja ishod revizije od suštinskog značaja na osnovu kojeg ćete nadograditi svoj školski program OOR. Pažljivo razmislite o ovom koraku gde će vam možda biti potrebna česta podrška članova vašeg tima koji poseduju veštine iz oblasti IT i statistike.

Savetodavne napomene:

- Održivi razvoj u nastavnim planovima i programima je veoma zahtevna i široka komponenta. Trebalo bi da budete svesni i realni u vezi sa tim, ali kao i uvek, najvažnije je razmotriti i početi, a ne zaobići ili odložiti!
- U redu je početi skromno! Naučite da usklađujete svoja očekivanja sa kontekstom u kojem radite i nivoom na kojem predajete. Na primer, ako je u pitanju osnovna škola, prilagodite svoja očekivanja i trud tom nivou držanja nastave. Ako se radi o srednjoj stručnoj školi, iskoristite prednosti svog specifičnog sektora i počnite prvo u tim sektorima (na primer, u slučaju poljoprivredne škole, počnite sa aktivnostima bliskim održivoj proizvodnji hrane ili zagađenju zemljišta)
- U redu je uzeti u obzir pomoć edukatora ili mentora za ovaj korak! Ako i dalje smatrate da imate poteškoća sa početkom i finalizacijom, razgovarajte sa svim članovima Zelenog tima o mogućnosti da imate edukatora ili mentora koji vas može voditi i podržavati u ovom koraku. Takvog stručnjaka možete pronaći u okviru internih resursa vaše škole, u školama u vašoj blizini koje možda imaju više iskustva u ovome, među saradnicima, zainteresovanim stranama, roditeljima ili da dodatno razgovarate sa licima koja su zadužena za donošenje odluka u školi kako biste prikupili sredstva za angažovanje stručnjaka.
- Nemojte upasti u zamku i misliti da OR treba da se spominje u svakoj diskusiji! Termin OR može nikada da ne bude izričito naveden kroz sadržaj kursa, discipline, modula itd. Umesto toga, mogu se spomenuti pitanja zagađenja, pravilnog odlaganja otpada, zaštite prirode itd., što sadržaj čini implicitno održivim. Znači, vaši nastavni planovi i programi mogu da spadaju u jednu ili više od sledećih kategorija: 1) OR je u potpunosti integrisan u kurs (eksplicitno ili implicitno); 2) OR se navodi u određenom modulu kursa (eksplicitno ili implicitno); 3) OR se ne navodi (ni eksplicitno ni implicitno), ali možete videti gde bi mogao da se uklopi i 4) OR se ne može lako integrisati u kurs.

Imajući u vidu složenost OR u nastavnim planovima i programima i ograničen prostor u ovom priručniku, daćemo dva praktična primera kako bi teoriju konkretizovali.

Praktični primeri kako da se OR ugradi u nastavne planove i programe:**Ugrađivanje OOR u stručne kvalifikacije (Ugrađivanje održivog razvoja u nastavni plan i program, str. 9)**

Kurs za frizera će najverovatnije pokriti sledeće teme: razgovor sa klijentom o tome kakvu frizuru želi, davanje saveta i ideja o odgovarajućim stilovima; šamponiranje i kondicioniranje; šišanje i stilizovanje; farbanje, uvijanje ili ispravljanje; savetovanje o manjim problemima kose i kože glave; zakazivanje termina i primanje uplata; naručivanje materijala; nabavka prirodne kose za ekstenzije i perike.

Da bismo razumeli gde bi OR mogao da se ugradi u ovu kvalifikaciju, treba da pogledamo materijale koji se u ovoj profesiji takođe troše: energija; upotreba hemikalija (boje za kosu, šamponi itd.); voda; prirodna kosa; frizerska oprema (fen za kosu, pegla za kosu, peškiri itd.); kancelarijski materijal (računari, papir itd.).

Uključivanje COR u vaš nastavni plan i program (www.cambridge.org)

U skoro svakoj lekciji možete da pronađete barem jedan COR; samo treba da znate kako da gledate. U tipičnoj lekciji o hrani, naš tipičan fokus je na rečniku hrane i povremeno se osvrćemo na tradicionalnu zdravu ishranu. Ako pogledamo malo dublje, možemo da vidimo da lekcija o hrani sadrži 4 veoma očigledna COR.

COR1: Nema siromaštva (postoji razlog zašto se to zove život ispod granice siromaštva)

COR2: Nema gladi (glad je biti bez hrane)

COR3: Dobro zdravlje i blagostanje (hrana ima ogroman uticaj na naše fizičko i mentalno zdravlje)

COR12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja (proizvodi koje konzumiramo imaju različite uticaje na životnu sredinu, dobrobit životinja i na ljude.)

Fokus na COR 3 je podjednako prisutan i kod nastavnika i u udžbenicima jer je hrana veoma jasno povezana sa prehranom, koja je povezana sa zdravljem. Šećer = loš, povrće = dobro. Kao predavači, možemo pogledati mnogo dublje od toga i dati našim učenicima priliku da pronađu šta je još povezano sa hranom, osim onoga što unosimo u svoj organizam. Ukoliko im se pruži prilika, većina učenika će moći da pronađe četiri gorenavedena COR, a verovatno i još nekoliko njih.

c) Pregled održivosti u upravljanju i radu škole na osnovu eko-mapiranja

Eko-mapiranje je razvio eko-konsultant Heinz-Werner Engel iz Brisela kao jednostavan, vizuelni i praktičan alat za skeniranje dobrih i loših praksi u oblasti životne sredine, problema i uticaja određene organizacije i kako bi se stekao uvid u trenutno stanje životne sredine. Ovaj alat smo prihvatili i usvojili kako bi se koristio u školama. Pomaže da se definišu i odrede prioriteta u pogledu problema i pitanja iz oblasti životne sredine za koje treba preduzeti aktivnosti jer: 1) se lako razume; 2) omogućava učešće i uključivanje većeg broja ljudi i osoblja u ovoj ranoj fazi zelenog pristupa; 3) nije potrebna prevelika stručnost iz oblasti životne sredine da bi se pravilno koristio i da bi se izvukle koristi od njegove upotrebe. Eko-mapiranje se realizuje u 10 koraka i obuhvata vremenski okvir od godinu dana:

1) Šira slika lokacije vaše škole – šta ona prikazuje?

Morate da razumete kakva je dinamika lokacije na kojoj se nalazi vaša škola. Napravite mapu lokacije, gledano odozgo, uključujući parkinge, pristupna mesta, okruženje i mapirajte svoje školske aktivnosti na otvorenom. *Šta vam govore? Kako utiču na životnu sredinu?*

2) Analiza priliva i odliva – šta ulazi i izlazi iz vaše škole

Ovaj korak zahteva od vas da dobijete informacije o materijalima i njihovoj prirodi (opasni, ekološki, reciklažni itd.) koji ulaze u vašu školu ili izlaze iz vaše škole, uključujući i usluge, emisije itd. Uz jedinice priložite podatke o: kvalitetu, količini, njihovoj prirodi, da li im je dodeljen eko znak, da li su pogodni za životnu sredinu itd. i odlučite koji tok zaslužuje najveću pažnju za preduzimanje aktivnosti.

U tabeli ispod se nalazi usmeravajuća lista proizvoda koji se mogu prilagoditi i detaljnije opisati za specifične potrebe svake škole.

Priliv (godišnje)	Potrošnja*	Priroda proizvoda	Odliv (godišnje)	Proizvodnja*	Priroda proizvoda
Deterdženti			Proizvodi		
Farbe			Komunalni otpad		
Rastvarači			Reciklirani otpad		
Kancelarijski materijal			Opasan otpad		
Računari			Otpad od hrane		
Elektronika			Otpadne vode		
Potrošnja vode			Emisije		
Potrošnja energije			Zagađenje zemljišta		
Gas			Neprijatni mirisi u vazduhu		
Dizel, gorivo			Nivo buke		
....				

* Izmerite potrošnju i proizvodnju odgovarajućim jedinicama kao što su litri, kg, m³ itd.

Prirodu proizvoda možete da identifikujete prema sledećih 7 kategorija: 1 – dodeljen Eko znak; 2- Reciklirano; 3 – Korozivno; 4- Opasno po životnu sredinu; 5 – Zapaljivo; 6- Štetno i 7 – Toksično.

3) Ispitivanje javnog mnjenja

Ovo je period kada u reviziju o uticaju na životnu sredinu uključujete mišljenje i ideje osoblja i članova škole, obuhvatajući i učenike, sprovođenjem dvominutnog ispitivanja koje Engel naziva „Meteorološka karta“ životne sredine. Kod ovog koraka ih zamolite da označe odgovore brzo i intuitivno kako biste dobili sliku o tome šta je dobro, a šta loše u školskoj upravi. U obrascu ispod možete ponuđene aktivnosti da prilagodite aktivnostima vaše škole.

Korišćenje sirovina, proizvoda i resursa					
Korišćenje i izbor energije (gorivo, gas i struja)					
Korišćenje vode i otpadnih voda					
Prevenција i smanjenje toka otpada					
Recikliranje i selektivno razvrstavanje otpada					
Zagađenje vazduha, prašina i neprijatni mirisi					
Smanjenje i kontrola buke i vibracija					
Skladištenje proizvoda					
Mobilnost i transport zaposlenih i robe					
Zelena planiranje za proizvode i usluge					
Zdravlje i bezbednost na radu					
Sprečavanje udesa u životnoj sredini					
Informacije o životnoj sredini (interne i eksterne)					
Komunikacija sa dobavljačima i podugovaračima					
Susedstvo (dijalog i implikacije)					
Motivacija menadžera					
Motivacija zaposlenih					
Prakse upravljanja životnom sredinom					

Slika 6: „Meteorološka karta“ životne sredine, Eko-mapiranje© Heinz Werner Engel

10) Organizujte, upravljajte i komunicirajte

Važno je da pravilno upravljate i organizujete informacije i nagoveštaje koje ćete dobiti od ekomape i „meteorološkog” ispitivanja. Preporučuje se da pripremite odgovarajuće izveštaje sa sažetkom stvarnih učinka vaše škole na životnu sredinu, ukazujući na identifikovane kritične tačke, da ih odredite po prioritetima i da korektno saopštite rezultate ne samo školskom osoblju, rukovodećem kadru i učenicima, već da nikada ne zaboravite i članove svoje lokalne zajednice. Ovaj trenutak je takođe važan jer vodi do vašeg akcionog plana zelene škole u kojem identifikujete aktivnosti i određujete po prioritetu koje od njih da primenite.

3. Akcioni plan zelene škole

Akcioni plan za ozelenjavanje vaše škole će se oslanjati na rezultate revizije o uticaju na životnu sredinu. Revizija o uticaju na životnu sredinu će podstaći postavljanje ciljeva i očekivanih rezultata koje treba postići za godinu dana. Predstavlja skup ciljeva i rezultata koje biste želeli da postignete i spisak aktivnosti koje biste želeli da sprovedete u datom vremenskom okviru. Obrazac u nastavku može da vam posluži kao referentni model prilikom dizajniranja vašeg akcionog plana. Možete ga prilagoditi svojim potrebama i okolnostima, a bio bi pravilno implementiran ako zadržite barem isti nivo informacija. I naravno, ako želite, uvek možete da dodate više elemenata i detalja (slika 8).

AKCIONI PLAN						
Tema	Otpad					
Identifikovani problem 1:	Aktivnosti koje će pomoći da se postigne ishod (šta)	Odgovorno lice (ko)	Rok (kada)	Finansijski troškovi (koliko)	Stvarni rezultat	Predložena poboljšanja
Cilj:						
Očekivani ishod						
Ishod 1: _____						
Indikatori						
1 _____						
2 _____						
3 _____						
Ishod 1: _____						
Indikatori						
1 _____						
2 _____						
3 _____						

Slika 8: Predloženi obrazac akcionog plana

Motivacija i entuzijizam mogu da podstaknu Zeleni tim da kreira i da se dogovori o akcionom planu koji je optimističan i prevazilazi realnost. Ovo može da dovede u opasnost ceo rad i postignute rezultate, a tim do demotivacije i frustracije zbog borbe u sprovođenju i ostvarivanju planiranih ciljeva. *To ne želimo!*

Savetodavne napomene o realističnom akcionom planu

- Neka bude zasnovan samo na rezultatima vaše revizije o uticaju na životnu sredinu. Nemojte ga proširivati tako da pokriva šira pitanja životne sredine.
- Dizajnirajte zasebne akcione planove za pojedinačne teme iz oblasti životne sredine kako biste zadržali fokus na rezultatima i konkretno planirali aktivnost.
- Dizajnirajte specifične, merljive, dostižne, orijentisane na rezultate i vremenski ograničene ciljeve koji se naročito fokusiraju na/predstavljaju preokret stanja identifikovanog problema.
- Neka indikatori pokažu da radi! To znači da će postavljanje što većeg broja specifičnih i merljivih indikatora vaših rezultata olakšati vaš rad i pokazati napredak aktivnosti.
- Neka bude kratak i jasan! Identifikujte cilj i počnite skromno, u većini slučajeva najvažnije je početi.
- Dajte sebi priliku da revidirate i ažurirate plan! Tokom implementacije plana možete učiti iz svojih grešaka, iz tuđih iskustava, možete shvatiti da je planiranje pogrešno u određenom trenutku itd. Osmislite plan koji je prilagodljiv i pruža vašem timu fleksibilnost da poboljša i ažurira svoj rad!
- Neka vaš Akcioni plan bude dostupan javnosti! Svaki član i saradnik vaše škole mora imati informacije o Akcionom planu, kako bi o njemu bio obavešten i učestvovao u njegovom sprovođenju.
- Ne zaboravite da proslavite! Biće toliko dana zaštite životne sredine i toliko dostignuća u kojima ćete uživati dok sprovedite svoj zeleni akcioni plan. Izaberite svoje ključne ciljeve i proslavite ih sa svim članovima i partnerima vaše škole.

4. Pratite, prilagodite i nadogradite

Kada počnete sa implementacijom akcionog plana, moraćete da znate kako napreduje i da razumete da li ste na pravom putu da uspešno postignete svoje ciljeve, tako da ćete morati da sprovedite periodično praćenje.

Savetodavne napomene

- Vaš zeleni tim treba da koordinira periodičnost praćenja, ali učenicima treba dati priliku i odgovornost da sprovedu aktivnosti praćenja.
- Vaši indikatori i rezultati će usmeravati metode praćenja koje ćete osmisliti i preduzeti.
- Rezultati praćenja treba da budu javno prikazani kako bi svi članovi škole i partneri mogli da vide i budu obavešteni o napretku vaše zelene škole.

Na kraju godine, nakon periodičnog praćenja sledi evaluacija uspeha aktivnosti koja će vam omogućiti da izvršite izmene u vašem akcionom planu ukoliko to bude potrebno. Neke od okolnosti u kojima mogu biti potrebne promene su: ne napredujete i morate da prilagodite aktivnosti; veoma ste napredovali i potrebni su vam novi rezultati; veoma ste napredovali i treba da reflektujete napredak i praktično preorijentišete nastavne planove i programe, upravljanje i podizanje svesti; napredovali ste i želite da proširite svoje aktivnosti i teme za ozelenjavanje vaše škole itd.

Integrišite principe cirkularne ekonomije u svoju inicijativu za zelene škole

Cirkularna ekonomija se smatra aktivnošću koja je sada potrebna za krizu održivosti – uključujući i klimatske promene, gubitak biodiverziteta, prekomerno korišćenje prirodnih resursa i zagađenje. Najvažnija aktivnost je zaustavljanje beskonačne potrošnje, uz prelazak sa linearne ekonomije na ugljenično neutralnu i cirkularnu ekonomiju.

Postoji mnogo različitih objašnjenja o tome šta je cirkularna ekonomija. U ovom priručniku ćemo se osvrnuti na objašnjenje koje je dala Fondacija Ellen MacArthur „*Cirkularna ekonomija je sistem u kojem materijali nikada ne postaju otpad i priroda se regeneriše. U cirkularnoj ekonomiji, proizvodi i materijali kruže kroz procese kao što su održavanje, ponovna upotreba, obnavljanje, ponovna proizvodnja, reciklaža i kompostiranje. Cirkularna ekonomija rešava pitanja klimatskih promena i drugih globalnih izazova, kao što su gubitak biodiverziteta, otpad i zagađenje, razdvajanjem ekonomske aktivnosti od potrošnje ograničenih resursa.*“ U našoj trenutnoj ekonomiji, uzimamo materijale od Zemlje, pravimo proizvode od njih i na kraju ih bacamo kao otpad – proces je linearan. Nasuprot tome, u cirkularnoj ekonomiji ne dozvoljavamo da uopšte dođe do stvaranja otpada. Uloga škola u cirkularnoj ekonomiji je od suštinskog značaja.

Cirkularna ekonomija se zasniva na tri glavna principa: 1) eliminisati otpad i zagađenje; 2) cirkulisati proizvode i materijale (pri njihovoj najvećoj vrednosti) i 3) regenerisati prirodu. Pokretač ovih principa je osmišljavanje materijala i proizvoda kako bi što duže bili u cirkulaciji.

Jednostavnije rečeno, princip cirkularne ekonomije poziva građane, institucije, kompanije i vašu školu da deluju u skladu sa pristupom „Nulti otpad!“

Da li to zahteva dodatni rad i znanje? Ne baš

Preduzimanjem i kreiranjem vaše inicijative za zelene škole i sprovođenjem vašeg akcionog plana, već se uključujete u principe cirkularne ekonomije i pristup nultog otpada, a da biste toga bili svesni i poboljšali učinak uz ove principe, možete da uzmete u obzir sledeće aktivnosti u određenim trenucima tokom ozelenjavanja vaše škole:

- Budite obazrivi i naglasite principe cirkularne ekonomije u zelenim politikama vaše škole, u kojoj god da su fazi. Znači, u uzbudljivim zelenim politikama, u novim koje ćete ciljano da osmislite ili integracijom i održavanjem ovih principa zajedno sa elementima održivog razvoja u svim postojećim školskim politikama.
- Osmislite i razvijte zeleni kodeks funkcionisanja vaše škole. U ovom kodeksu, pažljivo odrazite elemente koji su u skladu sa principima cirkularne ekonomije, kao što su: *naša škola nabavlja reciklirane materijale, u našoj školi ponovo koristimo i održavamo pre recikliranja, naša škola ima zabranu korišćenja materijala i ambalaže za jednokratnu upotrebu itd.*
- Tokom analiza priliva i odliva vi svrstavate materijale, proizvode, usluge, opremu itd. u različite kategorije oznaka, kao što su: eko, opasno itd. Možete da uzmete u obzir dodavanje drugih kategorija, kao što su: reciklirano, ponovo korišćeno itd.
- Vaše istraživanje javnog mnjenja je još jedan trenutak kojim možete doprineti principima cirkularne ekonomije. Možda biste želeli da u ovoj fazi izvršite procenu sa svim članovima škole kako oni vide razvoj politike Nultog otpada u školi.

- Eko-mapa o otpadu! Ovo je direktna alatka i trenutak za dodavanje i reviziju cirkularnih principa i praksi Nultog otpada. To možete učiniti dodavanjem što više indikatora koji reflektuju stvaranje otpada i prakse u školi.
- Kružite sa akcionim planom zelene škole! Ovo je trenutak kada ga kreirate, ali nakon godinu dana implementacije, takođe poboljšajte ciljeve i aktivnosti za vašu zelenu školu. Takođe, ovo je najbolji period da se angažujete i postavite specifične ciljeve koji u što većoj meri odražavaju principe cirkularne ekonomije u radu škole.

Nadamo se da već ciljate ka tome da postanete zeleni i cirkularni!

Unutrašnja revizija škole o podizanju održivog društva

Nakon izlaska iz škole, kada uživamo u dobrom vikendu u prirodi i igramo igru „Ubrati ili ne ubrati“, kao školski nastavnici i predavači ili kao zeleni tim, želimo da naši đaci i svi članovi škole, uključujući i nas same, donesemo održivu odluku da pustimo da taj cvet raste i cveta i da ga ne uberemo. Ako to postignemo, možemo da osetimo i potvrdimo dostignuća u našem obrazovanju za održivi razvoj.

U ovom odeljku priručnika bismo želeli da vas uputimo da shvatite da li i u kojoj meri vaša škola svojim zelenim aktivnostima doprinosi podizanju održivog društva i ciljevima održivosti. *Da li biste želeli da znate kakvu ulogu igrate u ovome?* U aneksu se nalazi jednostavna kontrolna lista koja kao okvir koristi 9 principa održivog društva predloženih iz strategije „Briga o Zemlji“ (pogledajte „Ključni principi održivosti“ iznad). Principi su sledeći:

- 1) *Poštovanje i briga o zajednici života* – etički princip dužnosti da brinemo o drugim ljudima i drugim oblicima života, sada i u budućnosti.
- 2) *Poboljšati kvalitet života* – dug i zdrav život, obrazovanje, pristup resursima koji su potrebni za pristojan životni standard.
- 3) *Očuvati vitalnost i raznovrsnost Zemlje* – aktivnosti za zaštitu strukture, funkcija i raznolikosti prirodnih ekosistema.
- 4) *Minimizirati iscrpljivanje neobnovljivih resursa* – aktivnosti koje produžavaju životni vek obnovljivih izvora, na primer, primena cirkularne ekonomije.
- 5) *Ostati u granicama kapaciteta nosivosti Zemlje* – aktivnosti u cilju izbegavanja ekološkog deficita koji nastaje kada otisak populacije premašuje biokapacitet područja koje je toj populaciji dostupno. Za 2023. godinu, ekološki deficit se dogodio 2. avgusta, datum kada je svetska populacija već premašila godišnje prirodne resurse u svetu.
- 6) *Promeniti lične stavove i prakse* – informacije moraju da se šire kroz formalne i neformalne sisteme obrazovanja kako bi se politike i aktivnosti potrebne za opstanak i dobrobit društava u svetu mogle objasniti i razumeti.
- 7) *Omogućite zajednicama da se brinu o svojim životnim sredinama* – zajednice sa odgovarajućim zaduženjima i ovlašćenjima i koje su adekvatno informisane, mogu da doprinesu odlukama koje na njih utiču i da igraju nezamenljivu ulogu u stvaranju bezbedno utemeljenog održivog društva.
- 8) *Obezbedite nacionalni okvir za integraciju razvoja i očuvanja* – nacionalni program za postizanje održivosti treba da obuhvati sve interese i da nastoji da identifikuje i spreči probleme pre nego što se pojave.
- 9) *Formirajte globalni savez* – sve nacije će imati koristi od globalne održivosti – i ugrožene su ako se održivost ne postigne.

Kada vaša škola uvede OOR kroz pristup na nivou cele škole, krajnji cilj bi trebalo da bude promena ponašanja društva prema održivosti i to je najpoželjniji učinak naše škole u pogledu održivosti. Rieckman (UNESCO, 2018.) zamišlja da ovaj učinak zavisi od interakcije između znanja i veština, vrednosti i motivacionih pokretača, kao i mogućnosti. Međusobna povezanost ovih dimenzija utiče na lično ponašanje (Slika 9). Osvrnite se takođe i na kontrolnu listu u aneksu da biste izmerili učinak na održivost u kontekstu koji navodi Rieckman.

Slika 9: Učinak na održivost prema Rieckmann-u (UNESCO 2018, str. 46)

Zaključak

Čestitamo što ste došli do kraja ovog priručnika! Drago nam je što smo vas podržavali i usmeravali vašu inicijativu za zelene škole, saradnju i partnerstva!

U zaključku, želeli bismo da podelimo sa vama nekoliko saveta o tome kako da dobijete najbolje od korišćenja ovog priručnika:

- Pročitajte priručnik još jednom! Da, ozbiljno vam to kažemo! Ako ste posvećeni nameri da otpočnete program zelene škole, onda ponovo pročitajte priručnik sa olovkom i sveskom kako biste napravili referencu za svako poglavlje i kako bi vaša škola postala realna
- Počnite tamo gde ste najsigurniji! Možete započeti aktivnosti za vašu zelenu školu od koraka 9, od strane 12, strane 32 ili strane 5, od kontrolne liste u poslednjem poglavlju ili opštih koraka u prvom poglavlju. Zaista nije važno jer su svi koraci raspoređeni kroz pristup na nivou cele škole cirkularno, a ne linerano
- Kontaktirajte nas ako se osetite zaglavljeno! Biće nam uvek drago da pomognemo i da se zajedno razvijamo u oblikovanju održive budućnosti

Literatura

Aspen Institute Germany, 2022: Green Agenda for the Western Balkans. The Road Toward Effective and Sustainable Implementation. https://www.aspeninstitute.de/wp-content/uploads/Green-Agenda-for-the-Western-Balkans_2023.pdf

Blog - How do you create a culture of environmental responsibility among students? [How do you create a culture of environmental responsibility among students? \(linkedin.com\)](#)

Carnegie Europe: The green transition and the Western Balkans <https://carnegieeurope.eu/2023/10/09/green-transition-and-western-balkans-pub-90730>

Center for green schools (webpage): <https://centerforgreenschools.org/>; [Green-Schools-Getting-Started-Checklist.pdf \(centerforgreenschools.org\)](#)

Eco-mapping, 2002: Handbook. https://kovet.hu/wp-content/uploads/2018/02/GO_Handbook_Ecomapping_2002_version.pdf

Ellen MacArthur Foundation (webpage): Circular Economy <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview>

Ellen Mac-Arthur Foundation: Higher Education Resources <https://emf.thirdlight.com/file/24/lwnEDbf15-ikydlwActlw2Wyly%5BEN%5D%20Higher%20Education%20Resources.pdf>

ESD Consulting: Embedding Sustainable Development In The Curriculum. Guidance for staff within learning institutions on how to embed sustainability into what and how they teach. https://www.sustainabilityexchange.ac.uk/files/embedding_sustainability_in_the_curriculum_guide.pdf

Environmental Literacy: A lot more than 3Rs: [Environmental Literacy: A Lot More than the 3 Rs | Savvas](#)

European Commission: The European Green Deal - Striving to be the first climate-neutral continent https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

European Commission, 2020: Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/green_agenda_for_the_western_balkans_en.pdf

European Union, 2020: Delivering on the UN's sustainable development goals – A comprehensive approach. https://commission.europa.eu/document/download/06aa3813-0d63-4d8a-b41e-55870596d007_en?filename=delivering_on_uns_sustainable_development_goals_factsheet_en.pdf

Pick it or pick it not" game - It seems I have forgotten the literature for that. It is below:

Environmental center for Development, Education and Networking (EDEN), 2007: "Preke Natyren" (Touch the nature) Handbook

Gamarra A. et.al., 2021: Low-Carbon Economy in Schools: Environmental Footprint and Associated Externalities of Five Schools in Southwestern Europe. [Energies | Free Full-Text | Low-Carbon Economy in Schools: Environmental Footprint and Associated Externalities of Five Schools in Southwestern Europe \(mdpi.com\)](#)

Gericke N., 2022: Implementation of Education for Sustainable Development Through a Whole School. https://www.researchgate.net/publication/364415468_Implementation_of_Education_for_Sustainable_Development_Through_a_Whole_School_Approach

Green teacher <https://greenteacher.com/teaching-controversial-issues/>

Green Schools Initiative webpage: [Green Schools Initiative : Green Schools](#)

Guiding principles for Sustainable Development, 2002: https://lutheranworld.org/sites/default/files/dws-guiding_principles_for_sustainable_development_en.pdf

Groundwork East, 2021: ENVIRONMENTAL TOOLKIT FOR SCHOOLS. [Environmental-Toolkit-for-Schools.pdf \(greensuffolk.org\)](#) How to start a green club at your school: [What Is a Green Club and Why Your School Needs One \(weareteachers.com\)](#)

Hollweg, K. S. et. al, 2011: Developing a framework for assessing environmental literacy. Washington, DC: North American Association for Environmental Education. <https://cdn.naaee.org/sites/default/files/inline-files/devframewkassessenvlitonlineed.pdf>

International Institute for Sustainable Development: <https://www.iisd.org/mission-and-goals/sustainable-development>

International case studies of different eco-mapping users worldwide: https://www.belspo.be/belspo/organisation/publ/pub_ostc/nm/nmc01ann_en.pdf

IUCN, 2006: The Future of Sustainability Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/Rep-2006-002.pdf>

IUCN, UNEP and WWF, 1991: Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living. <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/cfe-003.pdf>

Keep Northern Ireland Beautiful (website): [Eco-Schools Northern Ireland \(eco-schoolsni.org\)](#)

North American Association for Environmental Education (NAAEE), 2022: Guidelines for Excellence Environmental Education Programs. [Guidelines for Excellence: Environmental Education Program \(naaee.org\)](#)

Osservatorio balcani e caucaso transeuropa: A long way to go: The Western Balkans and the Green Transition <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/A-long-way-to-go-the-Western-Balkans-and-the-green-transition-225788>

Origins of Environmental Movement: https://michiganintheworld.history.lsa.umich.edu/environmentalism/exhibits/show/main_exhibit/origins

Passion in education: <https://www.passionineducation.com/types-of-education-formal-informal-non-formal/>

Regional Cooperation Council: Green Agenda for the Western Balkans. https://www.rcc.int/priority_areas/61/green-agenda-for-the-western-balkans

Regional Cooperation Council: Green Agenda Western Balkans Action plan: [file:///C:/Users/User/Downloads/Action%20Plan%20ENG%20Over%201%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Action%20Plan%20ENG%20Over%201%20(1).pdf)

Severiche-Sierra Jr & Ahumada, 2021: Ecomap or Ecomapping in the productive sector: Practical tool for the diagnosis of the environmental situation. https://www.researchgate.net/publication/352503645_Ecomap_or_Ecomapping_in_the_productive_sector_Practical_tool_for_the_diagnosis_of_the_environmental_situation

Sustainable Development Commission (Archived): <https://www.sd-commission.org.uk/pages/what-is-sustainable-development.html>

The importance of schools in a child life: <https://www.eurokidsindia.com/blog/the-importance-of-school-in-a-childs-life.php>

UNDP Serbia: <https://www.undp.org/serbia/projects/eu-green-agenda-serbia>

UN Transforming Education Summit (webpage): <https://www.un.org/en/transforming-education-summit/transform-the-world>

UNECE Strategy for education for sustainable development, 2005: [Microsoft Word - g0530837.DOC \(unece.org\)](#)

UNESCO: Leading SDG4-Education 2030: <https://www.unesco.org/en/education2030-sdg4/need-know>

UNESCO: ESD for 2030 country initiatives. <https://www.unesco.org/en/education-sustainable-development/country-initiatives#:~:text=Summary&text=Member%20States%20are%20encouraged%20to,could%20have%20country%2Dwide%20impact>.

UNESCO (webpage): Greening every school. Development of the Quality Standard for Green Schools. <https://www.unesco.org/en/education-sustainable-development/greening-future/schools>

UNESCO, 2010: Education for Sustainable Development in Action. Learning & Training Tools no. 2. [Education for sustainable development lens: a policy and practice review tool; Education for sustainable development in action: learning & training tools; Vol.:2; 2013 - 190898eng.pdf \(unesco.org\)](#)

UNESCO, 2012: Education for Sustainable Development, Sourcebook. unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216383/PDF/216383eng.pdf.multi

UNESCO, 2014: Shaping the Future We Want - UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014) – Final report. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1682Shaping%20the%20future%20we%20want.pdf>

UNESCO, 2018: UNESCO Global Action Programme on Education for Sustainable development. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246270/PDF/246270eng.pdf.multi> ; <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246270>

UNESCO, 2018: Guidebook on Education for Sustainable Development for educators. Effective teaching and learning in teacher education institutions in Africa. [367474eng.pdf \(unesco.org\)](#)

UNESCO, 2018: Issues and trends in Education for Sustainable Development. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261802/PDF/261445eng.pdf.multi.nameddest=261802>

UNESCO. 2019. What is Education for Sustainable Development? <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd>

UNESCO, 2020: Education for Sustainable Development: A roadmap. [374802eng.pdf \(unesco.org\)](#)

Usvasalo M. et. al, 2023: The role of education in promoting circular economy. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19397038.2023.2210592>

Youth and Environment Europe, 2014: Environmental education for sustainability. [Environmental Education for Sustainability \(yeenet.eu\)](#)

Youth and Environment Europe, 2010: Environmental Management Systems. [EMS EN online.pdf \(yeenet.eu\)](#)

Wals A. & Kieft G., 2010: Education for Sustainable Development Research Overview <https://cdn.sida.se/publications/files/sida61266en-education-for-sustainable-developmentresearch-overview.pdf>

Wei-Ta Fang, 2022: Environmental literacy. [\(PDF\) Environmental Literacy \(researchgate.net\)](#)

We Balkans: <https://webalkans.eu/sr/themes/environment/climate-action/>

Willison J., 2006: Education for Sustainable Development: Guidelines for Action in Botanic Gardens.

https://www.bgci.org/wp/wp-content/uploads/2019/04/education_for_sustainable_development_guidelines_final.pdf

World Commission on Environment and Development, The Brundtland Report, Our Common Future, 1987:

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

Aneks 1: Igra Ubrati ili ne ubrati?

Svrha igre: Etika u oblasti životne sredine¹

Uzrast: Svi uzrasti

Vremenski okvir: 15 – 20 minuta

Veličina grupe: Ne više od 15 ljudi

Alati: papir, olovka

Kako postupiti?

Pitajte učesnike da li misle da je vegetacija važna i zašto? Da li znaju neke nazive biljaka koje se koriste u svakodnevnom životu? (Na primer: za hranu, nameštaj, zgrade, lekove, papir, pića itd.)

- Pronađite relativno ravan prostor i zamolite učesnike da pogledaju svaku biljku koja izgleda zanimljivo i posebno. Neka sednu blizu biljke.
- Pobrinite se da učesnici ne sede u grupama. Svako mora da ima svoju biljku. Pametan potez bi bio da ih postavite na većem rastojanju jedan od drugog.
- Za ovu aktivnost će im biti potrebna olovka i papir, tako da im morate obezbediti ove materijale.
- Zamolite ih da razmisle i odluče da li bi želeli da uberu taj cvet i da zapišu svoj odgovor.
- Ako odluče da ga uberu, nastavite sa dole navedenim pitanjima. Zamolite učesnike da zapišu svoje odgovore na papir.

¹ EDEN center publications: "Touch the nature – didactic materials for organizing environmental education games". www.eden-al.org

1. Da li postoji više od 100 biljaka iste vrste koje su deo ovog područja?
2. Da li mogu da naučim nešto više kada uberem biljku, nešto što ne mogu da naučim ako ne uberem biljku?
3. Da li od biljke može da se stvori nešto korisno što će na neki način pomoći drugima ili meni?
4. Da li će biljka biti ovako lepa i posle branja? Ako je odgovor da, koliko dugo će tako ostati?
5. Hoće li cela biljka biti živa, čak i ako uberem samo deo?
6. Da li će se ovo područje poboljšati ako uberem biljku?
7. Da li će biljka, ako je uberem, preživeti od uništenja?
8. Da li sam bezbedan/na ako je uberem?
9. Da li postoje još neka važna pitanja na koja mogu da odgovorim pre nego što uberem biljku?
10. Da li će činjenica da biljka raste u Nacionalnom parku uticati na moje odluke?
11. *...slobodno dodajte još pitanja za vaš konkretan slučaj*
12. Šta sada mogu da uradim? Ubrati ili ne? To je pitanje.

Svaki učesnik je imao dovoljno vremena da zapiše svoja pitanja i odluke o tome da li da ubere biljku ili ne. Zamolite grupu učesnika da se okupi u krug i da razgovaraju o ovom pitanju; o tome koji su bili razlozi učesnika da uberu ili da ne uberu biljku

Aneks 2: Obrazac eko-mape

I. Urbana situacija II. Voda III. Zemljište i skladištenje IV. Vazduh, neprijatni mirisi, prašina i buka V. Energija
 VI. Otpad VII. Rizici i bezbednost
 Svrha Osnovna procena Interna revizija Godišnji pregled Pregled lanca snabdevanja

Problemi u vezi sa životnom sredinom

○ _____

○ _____

▨ _____

Molimo da pojasnite probleme u vezi sa životnom sredinom

Ponašanje Oprema Proces Znanja i veštine

Kvalitet podataka

- Precizno
- Prilično dobro
- Nagađanje

Izvor

- Račun
- Mera
- Ostalo.....

Činjenice i brožani podaci + Indikatori životne sredine

merne jedinice (kilogrami, litri, m³ itd.)

Vremenski okvir i ciljevi

- A** Korektivne i preventivne mere
- B** Bezbednost radnika
- C** Mere i prikupljanje podataka
- D** Obuka i edukacija
- E** Dobro vođenje domaćinstva
- F** Pravna pitanja

Akcionni program za životnu sredinu

Odgovornost + Datumaska granica

Molimo da počnete sa najhitnijim i najvažnijim i da identifikujete (A B C D E F)

Troškovi	<input type="text"/>	€	Koristi od mera	<input type="text"/>	€	Ukupni broj mera	<input type="text"/>
Izradio + potpis.....			datum	<input type="text"/>	Sledeće ažuriranje	<input type="text"/>	

Ecomapping® Heinz Werner Engßl

Aneks 3: Kontrolna lista za podizanje održivog društva

Kontrolna lista za podizanje održivog društva i povećanje uloge škola kao nezamenljivih jedinica za pismenost iz oblasti životne sredine

DOPRINOS U PODIZANJU ODRŽIVOG DRUŠTVA					
☑ KONTROLNA LISTA					
Principi održivosti	Da li škola...	☺	☹	☹	Beleške
Poštovanje i briga za životnu zajednicu	ne sprovodi aktivnosti ispuštanja otpada u životnu sredinu, a posebno u okolnu životnu sredinu?				
	pruža utočište i brine o različitim oblicima života?				
	gradi partnerstvo sa zainteresovanim stranama orijentisanim ka životnoj sredini?				
	se škola razvija kao model u kojem učenici i lokalna zajednica deluju i rastu zajedno kako bi se postigli ciljevi održivog razvoja?				
	ima zelenu politiku i akcioni plan?				
	...				
Poboljšanje kvaliteta života	obezbeđuje zdravu sredinu za učenike i sve članove škole?				
	obezbeđuje jednak pristup resursima i informacijama?				
	obezbeđuje slobodu govora i da li je sigurno mesto?				
	podržava učenike i članove škole da ostvare i unaprede svoj potencijal?				
	provodi humanitarne terenske programe (<i>eng. outreach programs</i>) koji se fokusiraju na zdravstvenu bezbednost?				
.....					
Očuvanje vitalnosti i raznolikosti Zemlje	štiti i povećava prirodni biodiverzitet u svom unutrašnjem i spoljašnjem okruženju?				
	provodi aktivnosti na otvorenom da bi razumela i očuvala prirodne ekosisteme?				
	ima postavljene ciljeve za smanjenje potrošnje vode i ispuštanja otpada?				
	reciklira i sakuplja vodu?				
	kupuje proizvode koji su pogodni za životnu sredinu?				
	prihvata pristup „Multi otpad“?				
	vrši razvrstavanje otpada na izvoru nastanka?				
.....					
Minimiziranje iscrpljivanja neobnovljivih resursa	ima odgovarajuću izolaciju radi uštede energije i grejanja?				
	koristi električne mašine visoke energetske efikasnosti?				
	ulaže u solarne sisteme za energiju i grejanje?				
	ima jasne ciljeve za minimiziranje potrošnje energije?				
	ima politiku „bez prijava energije“?				
	drži otvorene časove za podučavanje ponašanja i stavova o očuvanju energije?				
	podstiče ponašanje usmereno ka održivom transportu?				
.....					

Ostati u granicama kapaciteta nosivosti Zemlje	sprovodi inspekcije za zaštitu životne sredine i postavlja ciljeve za smanjenje potrošnje?				
	sprovodi politiku nekorišćenja plastičnih i materijala za jednokratnu upotrebu?				
	uključuje principe cirkularne ekonomije u svoje godišnje aktivnosti?				
	vrši edukaciju o i prikazuje modele smanjenja ekološkog otiska?				
	integriše i uvodi principe održivog razvoja u svoje nivoe rada?				
	obučava i podiže kapacitete i razvoj kadrova za ciljeve održivog razvoja?				
				
Promena ličnih stavova i praksi	predstavlja uzor za etiku održivog življenja?				
	sledi pristup za obrazovanje o održivom razvoju na nivou cele škole?				
	ima zeleni akcioni plan i godišnje zelene ciljeve?				
	Da li bilo koji član škole učestvuje i ima vodeće mogućnosti u Inicijativi zelene škole?				
	pokazuje napredak kod održivih ciljeva?				
	ima otvoren pristup komunikacionim i informativnim linijama?				
.....					
Mogućnost da zajednice brinu o sopstvenim životnim sredinama	ima partnerstvo sa lokalnim zajednicama?				
	uključuje lokalne zajednice u njihov edukativni program za održivi razvoj?				
	organizuje edukacije i aktivnosti podizanja svesti sa i za lokalnu zajednicu?				
	sarađuje sa zainteresovanim stranama u oblasti medija i komunikacija?				
.....					
Obezbeđen nacionalni okvir za integraciju razvoja i očuvanja	sarađuje sa vladom na implementaciji nacionalnih planova za održivost i očuvanje biodiverziteta?				
	daje podatke i informacije o edukaciji iz oblasti održivog razvoja sa terena				
	doprinosi državnoj inicijativi o edukaciji iz oblasti održivog razvoja za 2030				
				
Formiranje globalnog saveza	pripada ili doprinosi partnerskim mrežama koje je uspostavio UNESCO za sprovođenje edukacija iz oblasti održivog razvoja?				
	uvodi u svoje politike ciljeve Agende 2030?				
				

Principi su preuzeti iz izveštaja „Briga za zemlju“ IUCN, UNEP i WWF, 1991: Briga za Zemlju: Strategija za održivo življenje (eng. "Caring for the earth" IUCN, UNEP and, 1991: Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living). <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/cfe-003.pdf>

